

לגוף הבאור 'בדוּתא / ברוּתא' יש מפרשים: לא אמרה רב אשי מעולם אלא אחד מתלמידי אמרה מעצמו או ששמע מכללה וטעה ובדאוה על שמו (עפ"י ריטב"א. וע"ע בספר הערוך ערך 'בר').

דף עב

'אית ליה זכיה מדרבנן הכא נמי לא שנא. ולא היא, ישראל אתי לכלל שליחות, עכו"ם לא אתי לכלל שליחות' — כבר נחלקו הראשונים האם זכיה מטעם שליחות אם לאו; האם קטן שאין לו 'שליחות' מן התורה, יש לו דין 'זכיה' מן התורה. ומחלוקתם תלויה בגרסת הספרים כאן, האם יש לגרוס 'מדרבנן'. (ע"ע בפירוט בקדושין מב).

ובעל הש"ך (בנקודות הכסף ביו"ד שה) הכריע שהעיקר כספרים שאין גורסים כאן 'זכיה מדרבנן', ומדין תורה יש לו זכיה. 'וכן מצאתי בש"ס של קלף, כתובה ישן נושן. ואפילו לספרים דגרסי התם 'מדרבנן', היינו במקום דהוי חובה קצת'. ובקצות החשן (רמג סק"ז) דחה דבריו. (וע' באגרות משה (אה"ע ח"ד ו) שנקט להלכה שנידון זה הוא ספק משום מחלוקת הפוסקים, וצרפו לעשות 'ספק ספקא'. ע"ע בענין זכיה בקטן, בקהלות יעקב כתובות יב).

'שלא יאמרו בשביל מעותיו נתגייר' — כתב הרא"ש: אף על פי שאסור הדבר מדאורייתא, ליטול את הרבית לכשנתגייר — יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה. (ואף דהוי 'קום ועשה' — יש לומר שבכלל דבר שבממון הוא, והפקר ב"ד הפקר. וצ"ע. וכתב הגר"א וסרמן (בקובץ שמועות), שאף על פי שהקציצה היתה בהתר, בהיותו גוי — יש כאן איסור תורה [כמוש"כ הרא"ש], שהרי מכל מקום יש כאן עתה רבית קצוצה, ואין צריך קציצה באיסור דוקא).

והריטב"א כתב שאיסור גביית הרבית בגוי שנתגייר אינו אלא מדרבנן, מפני מראית העין בעלמא, ולכך התיר רבי יוסי משום 'שלא יאמרו...!'

'שטר שכתוב בו רבית...!' — מי שהלוה לחבירו ברבית, וטרם שגבה חובו נודע לו חומר האיסור, ועתה רוצה לשוב מדרכו, ונפשו בשאלתו האם יש לו אפשרות לגבות את הרווחים בדרך התר — בשו"ת יביע אומר (ח"א יג) נשאל על כך והורה שהלוה יפרע את חובו בלא שום רבית, והמלוה יפטרנו בעדים מכל טענות ומענות, ואחר כך ילוהו שוב בעסק חדש עפ"י התר עיסקא, ויכפול הרווח כאשר ירצה. וכיון שהוא עסק חדש, אין בזה שום חשש.

א. דחה שם אפשרות התר נוספת, המוזכרת בשו"ת רב פעלים — להתחייב החזרה מיידית, ושם לא יעמוד בה, ייקנס הלוה. וכתב שיש לחוש לרבית גם כשכותבים בלשון קנס.

ב. לא מבואר שם האם מן הדין חייב הלוה לשלם לו מיד [אם אינו רוצה לעשות שטר נוסף בהתר עיסקא כנוכר], שהרי על דעת כן, שלא יגבה את הרבית, לא הלווהו. ובחות דעת (קסא סק"ה עפ"י משל"מ) מבואר שהמלוה מעות ברבית, הואיל ואין הלוה משלם לו אותה, יכול המלוה לתבוע מעותיו בחזרה תוך זמנו, שהרי לא נתן לו מתחילה אלא על דעת שישלם לו.

'אמר אביי: ולאוי היינו דרב אסי, דאמר ר' אסי מודה בשטר שכתבו אינו צריך לקיימו, וגובה מנכסים משועבדים' — פירוש, כשם שאמר רב אסי ששטר שהלוה מודה בו, הגם שאינו מקיים

יש לו כח שטר ואין נאמן לטעון כנגדו 'פרעתי' וגובה בו מנכסים משועבדים, אף כאן אף על פי שבטל עיקר עניינו וכחו של השטר, שהרי אין כאן מכירה, אעפ"כ היות ואינו נאמן לומר 'פרעתי' חובי ופדיתי את משכוני [שאומרים לו, אם פרעתו מה עושה שטרך בידו], עדיין הוא בכחו לענין גביה ממשועבדים (עפ"י ריטב"א; ש"ך חו"מ קו סק"ו. וע' בראשונים פרושים נוספים).

(ע"ב) 'הכא לא ניתן להכתב' — יש לפרש מה טעם יש בדבר, הלא גם אם נסיר את כחו של השטר מכאן, מכל מקום יש קול לדבר, ומדוע לא יגבה ממשועבדים מחמת הקול שיצא? ויש לומר אחד משני טעמים: שטר שלא ניתן להכתב, מפני שהוא שלא כדין, מן הסתם עשו במחשך מעשיהם, ואף עדי השטר אינם מפרסמים הדבר. טעם נוסף: קנס חכמים הוא ששטר שנכתב שלא כדין, לא יהא בו ממש וכאילו לא היה וקולו לא ישמע. וכן מורה לשון הרמב"ם מלוה כג,ה (עפ"י חדושי בית מאיר. ע"ש).

'אין פוסקין על הפירות עד שיצא השער...' — פירוש, אין לקנות פירות ב'פסיקה' — כלומר, הקונה מקדים לשלם מחיר סופי, אפילו אם יעלה המחיר אח"כ, עבור פירות שיתן לו המוכר לאחר זמן. ואפילו אין מוזיל את מחירם משום הקדמת המעות — אסור, אלא אם יש לו למוכר עתה את הפירות, (ואז מותר בתנאים מסוימים אפילו אם מוזיל — כדלעיל סג). והטעם, שמא יתייקרו הפירות ונמצא הקונה מרויח מפני שהקדים מעותיו, וגם המוכר יצטרך לקנותם כשער היוקר. איסור זה — מדרבנן הוא, שהרי אין זו דרך הלוואה אלא מקח וממכר, וגם אין הרווח ודאי. ואולם אם כבר יצא השער של אותם פירות (שיש להם שוק קבוע ונקבע מחירם) — מותר, שהרי זה כאילו יש למוכר את הפירות, שיכול לקנותם במעות הללו שקיבל מהקונה. ועוד, שכבר חל המקח לענין 'מי שפרע' אם בא לחזור בו, הלכך הרי זה כאילו הפירות בידו ונקנו כבר ללוקח, וכשהתייקרו — ברשותו התייקרו. (ע' נמוקי יוסף; שו"ת הריב"ש שו; תוס' יום טוב (עפ"י רש"י ותוס'), ועוד. וע' סמ"ע (רט סק"ג) שאינו עומד ב'מי שפרע' אלא כשמצוי לקנותו בשוק. והש"ך שם חולק).

'יצא השער — פוסקין, ואע"פ שאין לזה יש לזה' — פירוש, אף על פי שלמוכר עצמו אין את הפירות, הלא יכול להשיגם מאחרים. (כן משמע טעם זה בגמרא 'לוקטין ללקוטות כשער הלקוטות... יזף מלקוט חבריה'. וכ"כ רש"י במשנה בראש הפרק ובדף סג). ואמנם אפשר גם לפרש (וכן מורים דברי נמוקי יוסף) שכיון שמצויים בשוק, וניתן להשיגם בקלות, לא הועיל המוכר לקונה כלום ולא ההנהו, שהרי יכול היה להשיגם עתה, ולכן מותר. סברא זו מובאת בגמרא לעיל (סג): 'שקילא טיבותיך...'. (עפ"י פרי יצחק ח"ב סו"ס מו. וע' במש"כ לעיל סג: האם כל טעם בפני עצמו דיו להתיר. וכבר דן על כך הרשב"א כאן).

'הביצים של יוצר' — כתב רש"י (ביצה טו. ולהלן עד.): כל דבר הנלוש ונעשה עב (=סמ"ך) קרוי ביצה. והוא נקוד בחיריק, מלשון היגאה גמא בלא בצה (שיטה מקובצת). ויש מפרשים 'ביצה' — שעושים מן החמר חתיכות בצורת ביצים. (ע"ש. וע"ע סנהדרין ה: ובתוס' שם).

*

איסור ריבית — ענינים וטעמים מלוקטים

'כל המקבל עליו עול רבית — מקבל עול שמים, וכל הפורק עול רבית — פורק ממנו עול שמים' (תורת כהנים — בהר).

'... והדברים האלו עמוקים מאד מאד בחטא הרבית עד שאי אפשר לפרש בפירושו ולרדת על עומק החטא הזה. ולא מצינו חטא ועוון שהפליגו בו חכמים כמו שהפליגו בחטא הזה... ואי אפשר לפרש ענין העונש הזה. והשם יתברך יציל אותנו מן החטא הגדול הזה ומשאר חטאים, גדול וקטן. אמנ' (נתיבות עולם למהר"ל — נתיב הצדקה, ו).

כתבו ראשונים שהמלוה ברבית אינו חי לתחית המתים (הרוקה; כלבו. ועתוס' ע: ד"ה תשיך — מתרגום ירושלמי, על האחד שלא קם בבקעת דורא במתים שהחיה יחזקאל, מפני שהלוה ברבית. והובאו בפוסקים. וע"ע מדרש תנחומא — משפטים טו).

ובאור הדבר נראה (על פי דברי המהר"ל — דרוש לשבת הגדול), שיש כאן מדה כנגד מדה מיוחדת, על שנכנס לגבול ושפע החיים של חברו לקחתו, ואינו כגול שלוקח ממון מסויים — כי הלוקח רבית, אשר הוא בדרך משא ומתן, לוקח ממנו את עצם שפעת חייו שהשי"ת משפיע לכל אחד פרנסתו וחיים. וכמו שכתוב אצל אזהרת רבית וחי אחיך עמך.

ולכן נקרא 'נשך' — על שם נשיכת הנחש שהביא מיתה בעצם לעולם. וכן הוא סם הנחש, שאין קלקולו קלקול 'מקומי', אלא נכנס מיד לזרמת החיים של כל הקומה. והרי הוא היפך ברכה שמרבה את הקרן, וזה בנשיכתו מכניס העדר החיים עד שמלפף את כל הקומה, ולא נשאר מקום חיות (מתוך מבוא לאוצר מפרשי התלמוד' — מהרב י"ד דייויד שליט"א).

כתוב בספר עקדת יצחק: רצתה תורה שכמו שבקרקעות נעשים הכל שוים בהם בשנות השמיטה והיובל, כך יהא ממונם כל השנים, כאילו הכל שותפים בו כאילו היתה ירושה של אב שלפעמים ביד אח זה ולפעמים ביד אחר ואין מעלים זה לזה רבית או טובת הנאה; לפיכך כתוב כאן וחי אחיך עמך; —

ואם תאמר, למה החמיר הכתוב כל כך בנשך ההלוואות, מזה לי שכר בהמה או כלים ולמה לא ישכיר לו מעותיו בריוח מזה? הנה הטעם הוא מבואר, כי השוכר בהמה וכלים על הרוב הוא שוכרו למלאכה או לעסק שהוא נשכר בו, וראוי שיושכרו שניהם, וכמו שנאמר 'אין הלה עושה סחורה בפרתו של חבירו'. אמנם, הלווה ממנו כסף על הרוב הוא לוודו להשלים חסרונותיו לסיפוק ביתו או לפרוע חובו וכיוצא, ואם תשים עליו נשך יבוא חסרון על חסרון, וחסרון לא יוכל להמנות.

'לא תהיה לו כנשה, לא תשימון עליו נשך' — המצוה הראשונה פונה אל המלוה בלשון יחיד, שכן המלוה הוא בדרך כלל איש פרטי. ואילו המצוה השנייה פונה אל הציבור כולו, אל החברה בתור 'עם'. והדבר מובלט בהבלטה יתירה על ידי האות נו"ן שבלשון רבים: אתם, הציבור הישראלי בתור שכזה, 'לא תשימון עליו נשך'. נמצאת אומר שמבחינת המשפט הכללי

אין בה בלקיחת רבית כשלעצמה משום מעשה עוול בעיני התורה. הריבית איננה מנוגדת למושג המשפט, אלא לעקרונות היסודיים שעליו תיבנה החברה היהודית. אילו הותר למלוה היהודי לראות את עצמו כ'נושה' גרידא, כמי שמתוך נדיבות – לב גמורה מסר את כספו שלו לשימושו של איש פרטי אחר לזמן ידוע – הרי שהיה זכאי גם לגבות ממנו תשלום תמורת ויתורו הזמני על כספו או תמורת השימוש שהלווה עושה בכספו שלו. אולם דוקא זאת מנעה התורה ממנו. הכסף שהלוה איננו כספו שלו ורק שלו, וההחלטה להלוות את הכסף אינה החלטה הבאה מתוך שרירות לבו בלבד. כספו הוא גם קנין ה', וההלוואה – מצוה היא, והלווה אינו איש פרטי בלבד אלא 'עמי' – אחר מבני קהל ה', הוא הקהל שעל פי רצון ה' ייבנה על יסוד כח הקסמים של ה'מצוה'...

מצות ההלוואה בדרך של גמילות חסדים, היא הסלע האיתן שעליו מושתתת חברת בני העם היהודי; זוהי אחת המצוות הגדולות, שעל ידי קיומן רצה הקב"ה שנביע את כניעתנו לפניו בדרך של הקרבת קרבנות בחיי המעשה שלנו. ככל שלקיחת רבית אינה נוגדת את תביעתו של המשפט הטבעי, ותואמת את המושגים הרגילים של חוק ומשפט, שלפיהם אין בה בלקיחת הריבית משום עוול כלשהו – כן מתברר עוד יותר שאיסור הריבית הוא מבין אותן המצוות – כגון שבת, שמיטה, יובל – שתכליתן לשמש עדות ואות-זכרון לשלטונו של הקב"ה על העולם ועל ישראל. שבתת המלאכה בשבת, שמיטת הקרקעות והכספים בשנה השביעית, הפקעת הזכויות על קרקעות ועל עבדים ביובל – הללו מכרזות על ה' כעל אדון עולם וקונה הכל, שבידו הבעלות על כחות האדם, על הארץ, על הרכוש, על אנשים ועל נכסים. וזה גם טעם איסור רבית; ה' ציווה אותנו לוותר על זכות המלוה לקבל רבית מן הלווה, על מנת שבקיום מצוה זו נודה ונכריז, שהוא אדון ושליט על כל נכסי המטלטלין שלנו, שכן רק בתנאי הכרה זו גאל אותנו ממצרים והעניק לנו עצמאות ורכוש.

... בביאור טעם איסור רבית יש לשים לב לא רק על התוצאה הממשית של לקיחת הריבית לגבי מצבו הכלכלי של הלווה, אלא על מהותה העיקרית של המצוה כעדות לריבונותו של הקב"ה. דבר זה ברור ומבורר מתוך כך שלא רק לקיחת רבית אסורה, אלא גם באותה המידה נתינת ריבית'.

מכל מקום, אין לשער את גודל השפעתו של איסור רבית על דמות חיי העם בתחום הכלכלה והחברה; בעוד שהמצוות שבפסוקים הקודמים באות לבטל את האפליה שבין אדם לחברו, ששורשה ברגיל הוא במוצאם ובגורלם של בני האדם, הרי שאיסור רבית מבטל את השפעתו המשחיתה של הכסף, זה הגורם העיקרי שבין גורמי אי-השוויון הסוציאלי, ושובר את עיזו כחו ועוצמתו של ההון. אם איסור זה יקיים על כל חומרתו, הרי שכל הון יהיה מונח כאבן שאין לה הופכין וכעץ שאין לו פרי, ואין בו תועלת אלא בשיתוף כח העבודה. בכך תיעשה העבודה לגורם הראשון והעיקרי של רווחה חברתית. ההון יוכרח להכיר בשוויון ערכו של כח העבודה. בעל ההון יוכרח לעסוק בעצמו במלאכה, ורק על ידי כך יפיק פירות מכספו, שאחרת אין בו רוח חיים; או שיוכרח לשתף עמו את כח עבודתו של מי שאין לו רכוש, ולהתחלק עמו ברווח ובהפסד, ועי"כ יעלה את קרנה של העבודה תוך קידום ענינו שלו. מצב של שפל בשוק העבודה יגרור ירידת ערכו של ההון – בשיעור מוגבר עוד יותר, ולעולם לא ייבנה ההון מחורבנה של העבודה. חוק זה שומט את הקרקע מתחת לאפשרות התהוותו של אותו ניגוד משווע שבין אמידות מופגלת לבין מסכנות של עבודה, כששתיהן מצויות זו ליד זו.

כאמור, אין התורה שוללת מן הרבית כשלעצמה את הצדקתה הטבעית, והיא רק אוסרת אותה מתוך העיקרון היהודי של איחוד העם מבחינה סוציאלית. כנגד זה נחשב הכסף בעיני ההשקפה המודרנית כאובייקט לצריכה, והרבית נחשבת בכלל דמי שכירות, שיש לשלם עבור השימוש העראי בכסף, כעין שמשלמים דמי שכירות עבור בית, בהמה וכיוצא בזה. ובכן, מה בין דמי שכירות המותרים על פי התורה, לבין רבית? נראה שאותה השקפה מתעלמת מכך, שהחפץ המושכר נשאר לעולם קנינו של המשכיר, והשוכר משתמש למעשה בדבר השייך למשכיר, מבליה אותו ומשלם עבור זה, בעוד שהכסף הנמסר לידי הלווה בתורת הלוואה — מיד הוא נעשה קנינו של הלווה, ורק את ערך הכסף הוא חייב למלוה, והלווה מפיק אפוא תועלת מחפץ שהוא קנינו שלו בלבד.

והנה עשתה התורה את ההלוואה ללא רבית למצוה החשובה ביותר ביחס הסוציאלי שבין אדם לחברו, והיא הגנה על הלווה לבל יסבול מיחס של קשיחות מצד המלוה, ואף אסרה על המלוה לביישו. ואולם מאידך חייבה התורה את הלווה לשלם את חובו בזמן הקבוע ובדייקנות, ואסרה עליו להוציא את כסף ההלוואה שלא לצורך או להשקיעו בדרך שילך לאיבוד. וכשהמלוה מכיר את הלווה שהוא בעל מדה זו — מוטב שלא ללוותו ממה שילווהו ויצטרך לנגשו אח"כ ויעבור כל פעם משום לא תהיה לו כנושה' (ח"מ צ"ד, ד) (מתוך פירוש רש"ר הירש — משפטים. וע' במובא להלן עה ממהר"ל מפראג).

ע"ע במאמרו של הרב יעקב שטרן בקובץ 'המעין' תמוז תשנ"ג — 'על רבית והיתר עיסקא בימינו'. וכן במאמרו המורחב של הרב נתן דרייפוס, בקובץ תחומין כרך יד, עמ' 207 ואילך.

'... אחר מתן תורה, אין ה'עבודה' ו'גמילות חסדים' של קודם מתן-תורה כלום; הקרבנות יהיו שחויי חוץ ויתחייב עליהם כרת. וכן גמילות חסדים — שקודם מתן תורה הנה להלות ברבית גם כן טובה היא, וכמו שכתב הט"ז (ביו"ד קס סק"א, ע"ש), ו'גמילות חסדים' היא — קודם מתן תורה. ועבשיו ענשו שלא יעמוד בתחיית המתים. וכללו של דבר: כי אין שום מעשה עתה הגון אם לא הכתוב בתורה, וישקוד על דלתותיה תמיד...' (רוח חיים — אבות א.ב.).

'... ענין איסור רבית, הלא פשוט שרק חסד הוא, (=נובע מצד מעלת מידת החסד, ע"ש) ואצלנו הוטבע בינינו מדת החסד בזה עד שנחשב אצלנו כמו דין גמור וחמור...' (מתוך 'דעת חכמה ומוסר' ח"ג צט)

דף עג

'המוליך פירות ממקום למקום. מצאו חבירו ואמר לו תנם לי ואני אעלה לך פירות שיש לי באותו מקום — אם יש לו פירות באותו מקום מותר, ואם לאו אסור' — בספר גדולי תרומה (ח"ד לט) הסתפק האם מועילה יציאת השער באותו מקום גם ללא שיהיו לו פירות, כדין המלוה סאה בסאה. וע' יד דוד.

ואמנם כאן חמור יותר, שהרי התנה לתת סאה במקום פלוני ששוה יותר מסאה שבמקום זה [ומ"מ אינה רבית קצוצה